

Ka poetici *mesnevije*

Esad Duraković

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Klasična književnost u orijentalno-islamskim jezicima pripada jedinstvenom poetičkom sistemu, iako su je stvarali različiti narodi s različitim iskustvima književnih tradicija. Forma *mesnevije* jedna je od najvažnijih formi u cjelokupnoj orijentalno-islamskoj književnosti. Historičari književnosti smatraju da je ova forma porijeklom iranska, a činjenica je da su Iranci dostigli najviše domete u toj književnoj formi. No, pažljiva poetološka analiza, ili ispitivanje morfologije formi, pokazuje da *mesnevija* kao forma izvanredno uspješno poetički komunicira s iskustvima književnosti u orijentalno-islamskim jezicima u cjelini, pri čemu ona izvrsno razmiče granice tih iskustava. Najpoznatije djelo u toj formi jeste Rumijeva *Mesnevija*, kojoj se posvećuje posebna pažnja u ovome radu, ali sa stanovišta poetologije koja objašnjava poetičku poziciju *Mesnevije* u golemoj književnoj tradiciji. Istovremeno, ovom metodom utvrđuju se komplementarne mogućnosti *mesnevije* kao takve u domenu religijskog i književnog izraza. Takav pristup, također, baca novo svjetlo na znamenite Rumijeve vrlo stroge osvrte na pjesništvo općenito.

Historičari književnosti skloni su tvrdnji da je ova književna forma iranskog porijekla.¹ Ona je ulaskom u klasičnu književnost na orijentalno-islamskim jezicima postala vrlo popularna i u književnosti na osmanskome turskom jeziku. Njena velika popularnost proizlazi u znatnoj mjeri iz sufijeskog karaktera nekih mesneviya, mada one nisu sve sufijeskog sadržaja. Upravo ta podatnost jedne književne forme raznim sadržajima tema je ovog izlaganja. Mesneviya je jedan od izvrsnih primjera za to u kojoj je mjeri iranski duh bio osposobljen da dariva orijentalno-islamsku kulturu općenito, a njenu književnost posebno. Mnoge najznačajnije forme, čak čitave i relativno brojne književne vrste, imaju porijeklo u iranskoj kulturi, pri čemu mislim prvenstveno na njen prijeislamski period u pahlavi-jeziku. Ta kultura, odnosno književnost, bila je izuzetno bogata i dragocjen je njen doprinos orijentalno-islamskoj kulturi općenito, ali valja ozbiljno računati sa sljedećom hipotezom: Koliko je vjerovatno – a sklon sam tome uvjerenju – da bi iranska kultura u svome vremenu postala sklerotizirana te da bi kolabirala da nije došla u snažan doticaj s arapskom kulturom koji bijaše, povremeno, poetički i ideološki dramatičan, a u samoj biti stvari i pretežno bijaše kulturalno oplemenjujući. Relativno svježja, naglo stasajuća arapska kultura, oplemenjivala je svojom svježinom – svježinom novine općenito – iransku kulturu koja se tako snažno revitalizirala, ali se istovremeno i arapska kultura silno obogaćivala iranskom kulturom, stvarajući amalgam koji će potom darivati kulturi u osmanskome jeziku itd. Teško je uopće kazati ko je tu kome više doprinio, jer je riječ o zajedništvu naročite vrste.²

¹ Up. Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997, str. 71 i dalje.

² Primjera radi, u abbasidskom periodu postojao je vrlo snažan pokret *šu`ubiyya* koji su inicirali i vodili Iranci za tzv. kulturnu ravnopravnost s Arapima, pa su u okvirima toga pokreta dali nemjerljiv doprinos razvoju orijentalno-islamske kulture (ne više samo iranske ili arapske već općenito orijentalno-islamske kulture) i književnosti. Čitave prozne vrste, kao i neke poetske forme vode porijeklo iz prijeislamske iranske književnosti.

U ovakvoj vizuri interkulturalnih podviga, srastanja, pokazuje se problematičnom nepokolebljiva navika da svrstavamo u etničke zajednice književnike, djela, opuse, čak čitave književnosti. Naprimjer, opće je uvjerenje – a upravo za interkulturalne studije ne bi to trebala biti konačna stvar – da je *Hiljadu i jedna noć* djelo arapske književnosti. O načelu po kojem se djelo svrstava u književnost prema jeziku na kojem

Pri spomenu *mesnevijske*, najprije se pomisli na Rumijevo znamenito djelo pod tim naslovom. Čitaoci koji nisu dovoljno upućeni u klasičnu književnost na orijentalno-islamskim jezicima ne idu dalje od te trenutne asocijacije na Rumijevo djelo, dok specijalisti znaju da je Rumijeva *Mesnevijska* samo najpoznatija u mnoštvu djela nastalih u *formi* mesnevijske. I to asocijativno svođenje obilja djela nastalih u formi mesnevijske na jedno znamenito djelo (na Rumijevu *Mesnevijsku*), ta neobična “supstitucija” zanimljiva je s književnohistrijskog i poetološkog stanovišta.

Dakle, mesnevijska je forma s posebnim odlikama, i u toj formi napisano je obilje djela. Tema/sadržaj djela nije opredjeljujuća za njen naziv. To znači – u konsekvencijama – da se o mesnevijski teško može govoriti kao o žanru. Međutim, Rumijeva *Mesnevijska*, zahvaljujući svojoj velikoj moći nastaloj udruživanjem književnih i ideoloških potencijala, postala je u tolikoj mjeri *predstavna za svoju formu* da se dokraja poistovijetila s njom. Štaviše, ovo djelo upravo tom moći i svojom znamenitošću – naknadno, tokom književne povijesti – postalo je kadro da vlastiti sadržaj (dakle, ono što jeste sadržaj Rumijeve *Mesnevijske*) sugerira kao sadržaj mesnevijske općenito. Drugim riječima, ona se u recepciji mnogih čitalaca, naročito onih na Zapadu a koji nisu vični orijentalnim književnim formama, identificira istovremeno i kao žanr, odnosno književna vrsta, i *kao naslov*, s onom vrstom identiteta, jedinstvenosti kakvu inače imaju naslovi književnih djela. U kulturi Zapada, ona se transformirala u žanr; pozicionirajući se kao naslov (određenog) djela određenog autora, Rumijeva *Mesnevijska* pokazuje kako jedna forma može prividno postati žanr i istovremeno prisvojiti identitet naslova. Specijalisti znaju da je Rumijeva *Mesnevijska*, zapravo, samo jedna od mnogih mesnevijski, odnosno da je ona forma u kojoj je Rumi spjevao svoje djelo. To nalikuje hipotetičnoj situaciji u kojoj bi djelo nekog autora pod naslovom *Roman* bilo u stanju da se identificira sa svojom vrstom u tolikoj mjeri da je predstavlja suvereno i u cjelini, tako da se pri

je napisano bilo je ranije riječi. Međutim, takav pristup ima ozbiljne probleme jer previda činjenicu, u danome primjeru, da je *Hiljadu i jedna noć* veoma dugo “živjela” u perzijskom jeziku, na znamenitom kulturalnom “pahlevi-platou”, prije nego što je prešla u arapski jezik. Sličan je slučaj i s jednim od prvih prozanih umjetničkih djela u “arapskoj književnosti” – s *Kalilom i Dimnom* (prenio je s perzijskog u arapski jezik Abdullah Ibn al-Muqaffa’, umro 756. godine). Ne bi se smjelo ignorirati tako značajne književno-povijesne činjenice. Potrebno je dati mnogo više prostora i “prava” interkulturalnim studijama književnosti.

spomenu toga (hipotetičnog) naslova odmah pomisli na određeno djelo.

Ova činjenica o Rumijevoj *Mesneviji* (riječ je ipak o recepcijskoj činjenici) izmiče iz vida većini čitalaca, ali vjerujem da treba istaknuti kako upravo to svjedoči – možda uvjerljivije nego bilo šta drugo – o čudesnoj moći *Mesnevije* u jednoj prebogatoj književnoj tradiciji. Koliko mi je poznato, to je jedinstven slučaj u povijesti književnosti općenito – da jedno djelo preuzme, tako uvjerljivo, ime forme, predstavljajući i tu formu i niz djela napisanih u njoj. To je zaista velika moć jednoga djela u književnoj povijesti.

Mesnevija je, dakle, forma poseban književni entitet, i po njemu se razlikuje u obilju drugih formi. U strukturi mesnevije postoje i druga opća mjesta koja zatičemo u mnogim formama klasične književnosti a koja – upravo kao opća mjesta – djeluju kao kohezivni poetički faktori u golemoj književnoj tradiciji. Naime, mesnevija je imala, poput toposa, *tahmid* kao uvodni dio u kojem se izricala zahvalnost Bogu, blagosiljao se Poslanik. Tahmid u klasičnoj književnosti nije mogao mijenjati poziciju, jer je, kao proslov, izražavao autorovu skrušenost u odnosu prema Bogu i Poslaniku, što je bilo u skladu s tadašnjim poimanjem tzv. stvaralaštva autora. Nakon tahmida, u hijerarhijskom slijedu, pisac izriče pohvalu nekom ugledniku, najčešće vladaru, da bi najzad pristupio izlaganju povoda za pisanje spjeva, te da bi otpočeo sami spjev. Takva struktura normirana je i u proznim književnim djelima, u naučnim radovima, u hutbama (oratorski žanr) itd. Naravno, sve je to posljedica uvjerenja da samo Bog stvara, a ovakve eksplikacije – koje su obavezne i proslovne – funkcioniraju kao “poetički mehanizam” za sakralizaciju kulture.

Kao i većina drugih formi, mesnevija ima arapsku etimologiju: *malnawi*, što znači *parna rima*. Naime, pošto se rimuju polubejtovi, to znači da se djelo piše u *parnoj rimi* a budući da svaki bejt ima drukčiju rimu, onda je to istovremeno i *prepletana rima*: bejt predstavlja samostalnu sintaksičku cjelinu jer u pravilu opkoračenje nije dozvoljeno. Iako relevantni književnohistorijski izvori i leksikoni govore o mesneviji kao “izvorno iranskoj formi”, očigledne su njene snažne poetičke korelacije s književnošću u arapskom jeziku – od termina *malnawi* do strukture prvoga bejta kakav je u antičkoj arabljanskoj kasidi. Pisana je u bejtovima. Dva polubejta čine jedan bejt, što je temeljno načelo poetske forme poteklo iz antičke književnosti. To je još jedan u nizu kasnije navođenih dokaza o povezanosti antičke i klasične književnosti u orijentalno-islamskim jezicima. Iako se ova forma definira kao iranska i

bez obzira na to što su je Iranci vrlo uspješno njegovali kao “svoju”, ona baštini i zajedničko iskustvo antičke poezije, uprkos nekim razlikama.

Rima mesnevi je inovativna je u odnosu na antičku kasidu koja je istrajavala na monorimi a konsonant nosilac rime javljao se na kraju bejta (drugi polubejt), dok su se samo u prvome bejtu rimovali i polubejtovi. No, struktura bejta ostala je kao u antici: dva polubejta ispisuju se naporedo, u horizontali, a zatim se nižu bejtovi u vertikalnom nizu. Navest ću jedan primjer:

وز نما مردم بھوان بر زدم	از جمادی مردم نامی شدم
پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم	مردم تز حیوانی آدم شدم
تا بر آرم از ملایکپر و سر	حملهء دیگر بمیرم از بشر
کل شیئی هالک الا وجهه ³	وز ملک هم بایدم جستن زجو

Stihovi u prijevodu glase:

*Ja umreh k'o ruda i postah bilina,
I k'o biljka umreh i postah živina;*

*I k'o zverka umreh, do čoveka stignuh...
Pa šta da se bojim? Svaka smrt me dignu!*

*Posle ovoga ću k'o čovek umreti
I ko krilat anđ'o nebu se popeti.*

*I anđelske mi je ostavit' stanice,
Jer sve je prolazno, sem Njegovo lice.⁴*

Zadržavajući važan dio strukture antičke kaside, mesnevi ja preuzi-

³ *Mesnevi ma'nevi*, III, Teheran, 1958, stihovi 3902–3905.

⁴ Dr. Fehim Bajraktarević, *Pregled istorije persijske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1979, str. 54–55.

ma iz antičke kaside načelo rimovanja prva dva polubejta i to prenosi na cijeli spjev. Dakle, u mesnevijski se rimuju polubejtovi, s tim da svaki bejt ima drukčiju rimu: *aa / bb / cc / dd* itd. Na taj način zadržava se čvrsta veza s antičkom kasidom, jer je nemoguće previdjeti da je bila norma u antičkoj kasidi rimovanje prva dva polubejta. Time su ta dva polubejta bili značajno oneobičeni u odnosu na cijelu (monorimnu) pjesmu: oni su predstavljali njenu jaku, “naslovnu” poziciju. Drugim riječima, u antičkoj kasidi u vezi s prvim bejtom stvarana je jedna vrsta “poetičke napetosti”, ili strukturnog oneobičavanja, tako što je normirano rimovanje prva dva polubejta, ali upravo to – naoko paradoksalno – relativizira normativnost u izvjesnoj mjeri, jer prvi polubejt – utoliko više što je na poziciji prvoga, “naslovnoga” bejta – otima pjesmu monotoniji monorime.

Mesnevijski, dakle, baštini upravo tu jaku poziciju antičke kaside: bejt koji je strukturno jaka pozicija kaside pa je mesnevijski to preuzela kao vlastitu. Ono što je bila oneobičenost u formi antičke kaside, u mesnevijski postaje norma. Oneobičenje na nivou forme, u odnosu na antičku kasidu, sadržano je i u tome što mesnevijski napušta strukturu pjesme “u bloku”: bejtovi imaju samostalnu (parnu) rimu, što im osigurava izvjestan nivo “suverenosti”, samostalnosti upravo u domenu forme, dotle je antička kasida pribavljala samostalnost bejtovima na nivou sadržaja, a upravo elementima forme držala ih je u čvrstome jedinstvu i u “bloku”. Tako realizirana samostalnost bejtova u mesnevijski daje cijeloj toj formi lahkoću, “lepršavost”, kakvu nema antička poezija, jer se pjesnik mesnevijski obiljem i raznovrsnošću svojih rima predstavlja kao *majstor* koji ima novi pristup u osiguravanju “liričnosti forme”, njena razdraganog kretanja “tamo-amo”. Fonetika rime u takvoj formi značajno je drukčija od fonetike rime antičke kaside, bez obzira na to što je njihov dijalog na nivou strukture valjano artikuliran i znalcima je prepoznatljiv (a čitalac u klasično doba morao je biti i znalac). Razvoj u morfologiji književnih formi u univerzumu klasične književnosti na orijentalno-islamskim jezicima može se pouzdano pratiti. Ono što bi se moglo nazvati iranskim “poetskim duhom”, nesumnjivo je snažno oplemenjivalo “arapski pjesnički duh” koji je također imao golema tradicijska iskustva i u kojem se tako suvereno izrazio arapski genij. Zapravo, valja naglasiti da je kreativnost bila izrazito dvosmjerna.

Što se tiče odnosa sadržaj-forma (toga uvijek aktualnog odnosa u klasičnoj književnosti), valja reći da je on poetski postuliran kao

i u drugim formama. Naime, forma mesneviije nije rezervirana za određeni sadržaj, tačnije – za određenu temu, jer svaka tema može biti sadržaj mesneviije. Dakle, i u toj formi kojom se uveliko karakterizira klasična književnost na orijentalno-islamskim jezicima, zatičemo stalnu neobaveznost teme prema formi, odnosno forme prema temi, što iznova karakterizira klasičnu književnost kao poetiku “dinamičnog kontrastiranja”: na jednoj strani snažno se poštuju uzusi forme/prozodije, a na drugoj strani i istovremeno – “neukrotiva” je ta lahkoća kretanja tema po formama, što uveliko relativizira prividnu strogost i normativnost poetike klasične književnosti. To je također efektan način dinamiziranja tradicije.

Potrebno je ukazati na još jednu *differentia specifica* mesneviije kao forme. Naime, pored osobene rime, mesneviija se karakterizira time što je znatno duža od drugih formi. Njena je karakteristika, također, narativnost, tako da se ona ovim elementima privodi na granicu iskustva epa. U svakom slučaju, mesneviije su znatno duže od kasida iako su dužine mesneviija vrlo različite. Naprimjer, *Rimovana autobiografija Varvari Ali-paše* ima 177 bejtova.⁵ Rumijeva *Mesneviija* ima oko 27.000 bejtova, a Firdusijeva *Šahnama*, naprimjer, čak oko 60.000 bejtova.⁶

Sadržaji mesneviija su raznoliki. Firdusijeva *Šahnama* je ep u formi mesneviije, a posvećena je povijesti Perzijanaca (s mnoštvom legendi, naravno) od stvaranja svijeta do gubitka perzijske nacionalne samostalnosti u 7. vijeku. *Mesneviija* je djelo najvećeg sufijskog pjesnika Rumija (1207–1273) i predstavlja svojevrsnu himnu Bogu i čežnji za susretom s Njim. Ona pjeva o smislu ljudskog postojanja, o vlastitome jastvu u potrazi za Vinom Božanske Ljubavi, odnosno o naporima za sjedinjenjem s Bogom.

Zanimljivo je napomenuti u vezi s mesnevijom kao formom da je njena izuzetna vrijednost u tradiciji izražena i pisanjem nazira (djelo/paralela) poznatim mesnevijama, posebno Rumijevoj. Ta činjenica afirmira – kao i intenzivno međusobno komuniciranje drugih formi – poetičku dominantu klasične književnosti, a to je stvaralačko igranje

⁵ Izvornik i prijevod ove mesneviije autora bosanskog porijekla (na radost etnocentizmu!) vidjeti u: Marija Đukanović, *Rimovana autobiografija Varvari Ali-paše*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Monografije, knj. 10, Beograd, 1967.

⁶ Up. *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 1997, str. 71.

formama kao kontinuiranje tradicije i kao naročita vrsta autorske slobode u njoj. Nazire u domenu forme mesnevice izražavaju krajnju “stvaralačku otežalost” klasične književnosti na orijentalno-islamskim jezicima. U tome su participirali, u značajnoj mjeri, i etnički Bošnjaci, dajući važan doprinos integralizmu klasične književnosti kao jedinstvenom poetičkom sistemu.

U klasičnoj književnosti na orijentalno-islamskim jezicima koju su stvarali Bošnjaci, spomenut ću, pored *Rimovane autobiografije Varvari Ali-paše, Muradnamu Derviš-paše Bajezidagića* (umro 1603. godine), koja je također tesavvufska.⁷ Nije naodmet podsjetiti ovdje da je isti pjesnik spjevao naziru pjesmi o gradu Mostaru, te da je bio veoma poznat po toj pjesmi. Dakle, naziru je također teško odrediti kao žanr u modernom značenju toga pojma, jer ona je sva u pjesničkoj tehnici, bolje reći – ona je u tehnologiji pjesništva koje je u klasičnoj književnosti optimalno afirmiralo načelo nalikovanja, a ne originalnosti. Mesnevice – čak i ove sufijske, kakva je Bajezidagićeva – zadržavaju politematski karakter. Naime, iako se radi o relativno velikim spjevovima – sve do enormno obimnih spjevova/epova – prepoznatljiv je politematski “reljef” kaside koja je uključivala više tema na njihovim relativno stabilnim pozicijama. Te teme imaju tendenciju da se osamostale žanrovski, ali ostaju u strukturi jednoga djela/spjeva. Tako se tzv. “perzijski karakter” mesnevice pojavljuje u uvjetnom značenju jer je ovdje riječ o poetičkom načelu koje se održava u klasičnoj književnosti – u kasidi, prije svega – i u perzijskom i u osmanskome jeziku, a sve to prepoznajemo u antičkoj kasidi u arapskom jeziku. Gotovo je fascinantna ta poetička istrajnost kojom se čak i mesnevice obilježava kao politematska struktura, što ne dopušta temama da se žanrovski izdvoje. Naprimjer, Bajezidagićeva mesnevice nazira, pod naslovom *Muradnama*, sadrži proslavne teme/“žanrove”: tahmid, nat, panegirik vladaru na početku i na kraju djela, sebebi telif (povod pisanja djela) – sve to prema normativima ove

⁷ Bajezidagićevu *Muradnamu* predstavio je Adnan Kadrić u bosanskome jeziku: Adnan Kadrić, *Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut, Posebna izdanja, XXVIII, Sarajevo, 2008. Kadrić je u ovoj knjizi donio izvorni tekst i njegov prepjev u bosanskome jeziku. Pored toga, knjiga je opremljena raznovrsnom i korisnom aparaturom. Očigledno, autor je uložio veliki trud u pripremanju ovog izdanja, što zaslužuje pohvalu. Međutim, bilo bi dobro da se u eventualno ponovljenom izdanju prestrukturira knjiga, da se uradi drukčiji raspored poglavlja kako bi se poboljšala njena upotrebljivost.

forme. Centralni dio spjeva jeste sufijski. Na gotovo istovjetan način strukturirana je kasida u osmanskome jeziku.

Bajeziđagić je, dakle, spjevao naziru Rumijevoj *Mesnevi*ji.

Sabit Užićanin spjevao je više mesneviija i bio je cijenjen u književnosti na osmanskome jeziku. Poznata je njegova mesneviija *Edhem ü Huma* – spjev o neostvarenoj ljubavi dvoje mladih. Također je zapažena njegova mesneviija *Zafernama*, spjevana u 26 bejtova, a ona je posvećena krimskom hanu Selimu Giraju, čije se pobjede slave u borbama s Rusima.⁸

Premda može biti digresivno, nužno je na ovome mjestu, s obzirom na značaj Rumijeve *Mesnevi*je, osvrnuti se na njene prijevode u bosanski jezik. Ta digresija nije samo bibliografskog karaktera, naprotiv – njome želim pokazati kako prijevodi mogu biti veoma neadekvatni, kao i to da upravo sa stanovišta poetike koja je predmet ove studije valja napraviti ovaj osvrt na prijevode *Mesnevi*je na bosanski jezik.

Klasična književna djela u neadekvatnim prijevodima: Mesneviija kao primjer

Prijevodi klasične književnosti na orijentalno-islamskim jezicima uvijek i naročito su problematični. To su uglavnom prijevodi iz pera orijentalnih filologa koji su bili mahom bez elementarne osjetljivosti za estetske vrijednosti izvornika. No, moram se vratiti toj neugodnoj a važnoj temi i povodom prijevoda nekih mesneviija, posebno Rumijeve *Mesnevi*je, budući da je ona jedno od najznamenitijih djela svjetske a ne samo tzv. orijentalno-islamske književnosti.

Marija Đukanović *Rimovanu autobiografiju Varvari Ali-paše* prevodi ignorirajući čak i to da je riječju *rimovana* u naslovu djela istaknuta njena temeljna odlika, odnosno forma mesneviije. Prijevod Marije Đukanović (to je njena objavljena doktorska disertacija) nema nikakve rime, čak ni ritma, paralelizama – bilo čega što karakterizira formu mesneviije.⁹

S Rumijevom *Mesnevi*jom stvari su još gore, jer je riječ o djelu nemjerljiva značaja. U bosanskome jeziku imamo prijevod s perzijskog

⁸ Up. Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 23.

⁹ Marija Đukanović, *Rimovana autobiografija Varvari Ali-paše*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1967.

jezika Fejzulaha Hadžibajrića. Prevodilac Hadžibajrić bio je poznati sarajevski kazivač i tumač *Mesnevice* (postojala je u Sarajevu tzv. katedra za *Mesneviju*), a u tome je naslijedio hadži Mujagu Merhemića, koji je do sredine 1928. godine tumačio *Mesneviju* u Mevlevijskoj tekiji na Bentbaši u Sarajevu.

Uvažavajući tradiciju tumačenja *Mesnevice* u Sarajevu, valja upozoriti na to da je njen prijevod, objavljen u izdanju Ljiljana, estetski sasvim neadekvatan, čak je pogrešan u tome smislu. Naime, kazao sam da je mesnevija forma koja je poetski izvrsno i konzistentno uređena, ali je prevodilac ignorirao tu činjenicu: *Mesnevija* u Hadžibajrićevom prijevodu uopće ne liči na pjesmu – to su prozni zapisi koji su estetski potpuno nemušti, što predstavlja svojevrsno krivotvorenje izvornika.¹⁰ Da stvar bude još gora – djelo je izdato kao školska lektira.

Ovakav prevodilački odnos ukazuje na to da su neki prevodioci i tumači, iako se smatraju važnim u danome domenu, strahotno reducirali jedno izrazito poetsko djelo na njegovu ideološku (religijsku) dimenziju. Poetički postulat mesnevice općenito – Rumijeve posebno – jeste u tome da se narativ, zapravo ono što se obično *pripovijeda* u proznim formama (priče, parabole, složene alegorijske priče, povremeno čak i basne), izrazi u formi pjesme koja je prozodijski pažljivo uređena. To je izvrstan poetski obrat. “Stihovanje” priča nije samo “formalno”, jer ono funkcionira u velikoj mjeri u kultiviranju čitaočeva / slušaočeva patosa, čak u njegovoj vjerničkoj egzaltiranosti. Konačno, tako uređenom poetskom formom, *Mesnevija* korespondira i sa sakralnim tekstom koji također simultano djeluje na čitaočev um i srce svojim sadržajem, ali svakako i formom. Prenosjenjem takve forme, koja ima vrlo precizirane zadatke, u estetski pasivizirane prozne zapise, cijelo djelo izmješta se iz određenih sfera svoje tradicije, suštinski i neopozivo, i nasilno se izmješta iz svoje poetike, tako da ono gubi veliki dio svoga identiteta. Paradoksalno je, pri tome, da se decenijama održavaju njena tumačenja, da je u Sarajevu postojala čak katedra za *Mesneviju* (iako tekijaska) a da se *a priori* pristajalo na ugrožavanje njena punog integriteta, da se čak svjesno išlo ka tome.

¹⁰ Munir Drkić navodi da je Hadžibajrić preveo samo dva prva sveska *Mesnevice* (objavljena u izdanju Ljiljana, Sarajevo 2000). V. Dželaluddin Rumi, *Tajne uzvišenosti*, Bookline, Sarajevo, 2011, str. X.

Sarajevski izdavač Buybook objavio je u periodu 2004–2007. godine prijevod ostala četiri sveska. Ovaj prijevod sačinio je Velid Imamović s engleskog jezika, i to na temelju Nicholsonova kritičkog izdanja originalnog teksta i Nicholsonova prijevoda *Mesnevice*.

Nakon Hadžibajrićeva prijevoda, pojavio se još jedan neadekvatan unos *Mesnevi*e u bosanski jezik.¹¹ Ovaj prijevod ima istu vrstu neodgovornosti prema vrlinama izvornika kakvu ima i Hadžibajrićev prijevod. Naime, tekst *Mesnevi*e u ovome prijevodu ničim ne nalikuje na poeziju: nema rime, nema ritma, paralelizama – ničega što tekst čini poetskim. Tek ponekad naiđe čitalac na inverziju. No, to nije sve – nevoljama nikad kraja. Naime, prijevod je sačinjen s engleskog prijevoda a posredni prijevodi u pravilu su izvrstan način da se učini dodatni otklon od izvornika, pogotovu ako su u pitanju izvornici tako velike vrijednosti kao što je *Mesnevi*a. Teško je shvatiti i neodgovornost samoga izdavača koji pristaje na prijevode prijevoda. Nadalje, Imamović je preveo Nicholsonov prijevod, a Nicholson je veoma poznat orijentalist.¹² Nicholsonovo djelo u orijentalistici općenito odavno je kanonizirano pa je moguće da je Imamović potpao pod utjecaj te činjenice. Međutim, često su znameniti orijentalisti – upravo oni! – sasvim pogrešno *prevodilački* predstavljali klasičnu književnost na orijentalno-islamskim jezicima, tako sistematski pogrešno da se možemo zapitati nije li riječ o strategiji. Nicholsonov prijevod pripada onoj vrsti filoloških prijevoda koji su estetski pasivizirani iako je svojevremeno njegov prijevod *Mesnevi*e veoma hvaljen. U svemu tome zanimljiv je “odnos veličina”. Naime, više puta ukazao sam na to da je *Mesnevi*a jedno od najznamenitijih djela u svjetskoj književnosti, a Nicholson je jedno od najvećih imena u svjetskoj orijentalistici. Naprosto je začuđujuće kako je moguće da naučnik takvog autoriteta nije svjestan u čemu je sadržan integritet *Mesnevi*e (kao i bilo kojeg drugog djela), te da prijevod kakav je njegov vrši agresiju upravo na taj integritet kojim djelo i jest osvojilo svijet. Ako to nije mogao shvatiti teolog u jednoj sarajevskoj tekiji, znameniti orijentalist koji je odavno postao institucija morao je biti svjestan s čim ima posla i koje su posljedice njegova prijevoda. Svaki poznavalac književnosti zapitao bi se: “kojoj vrsti odvažnosti pripada odluka da se oskrnavi jedno znamenito djelo tako što će se njegova *izvrsna poetska forma* prenijeti u prozne zapise i kazivati pri tome o sjajnoj recepciji toga djela?!” Najzad, djelo je objavljeno u takvom prijevodu na engleski jezik

¹¹ Riječ je o već spomenutom prijevodu Velida Imamovića.

¹² Veoma često citirana je i Nicholsonova studija o sufizmu: *The Mystics of Islam*. Ovo djelo pojavilo se u prijevodu na srpski jezik: Rejnold Nikolson, *Sufizam: mistici islama*, IP Babun, ed. 2, prev.: Dušan Stojanović, Beograd, 2011.

– dakle, na jezik na kojem će imati najviše čitalaca.¹³ Ovakav prijevod dovoljan je dokaz za to da prevodilac, zapravo, ne shvaća šta je književno djelo i kako ono funkcionira. Nicholson je, kao i mnoštvo drugih filologa, imao onu vrstu kompleksa koji se zove “vjernost izvorniku” pa je težio postizanju toga ideala koji je nakaradno shvaćen.¹⁴

Na temelju moga dugog iskustva s prevodilačkim nasiljem mnogih

¹³ Na isti način je postupio Gabrieli u svojim prijevodima stihova iz antičke i klasične književnosti. V. Francesco Gabrieli, *La letteratura araba*. Nuova edizione aggiornata. Firenze – Milano, 1967. “Le letterature del mondo”. Knjiga se pojavila i u prijevodu na srpski jezik: Frančesko Gabrieli, *Arapska književnost*, prev. Milana Piletić i Srđan Musić, Svjetlost, Sarajevo, 1985.

¹⁴ I sam imam takva iskustva. Naime, u vrijeme kada sam prevodio integralni tekst *Hiljadu i jedne* noći s arapskog jezika, zatim u fazi brojnih promocija tek objavljenog prijevoda, gotovo neizostavno pitanje domaćih i stranih novinara bilo je: Koliko ste bili vjerni izvorniku? To uporno pitanje indikativno je po sebi; očigledno, u vezi s tim postoji problem za čijim porijeklom bi valjalo tragati.

U prevođenju književnog umjetničkog djela – šta uopće znači biti “vjeran” izvorniku, ili – šta znači biti mu “nevjeran“?! Ovakvo pitanje ne bi trebalo da ima bilo kakvog smisla. Ono je u samoj biti stvari nesuvislo jer bi trebalo da podrazumijeva – kao nešto neizostavno – da je ideal svakog prevodioca prenijeti u optimalnim vrijednostima djelo u drugi jezik i kulturu toga jezika. “Vjernost” izvorniku je apsolutni i podrazumijevajući uslov. Međutim, to neizbježno pitanje o “vjernosti” izvorniku ipak nije nesuvislo već je iskrsnulo, kao nužno, iz vrlo raširene prevodilačke prakse. Naime, prevodioci – naročito orijentalni filolozi – čine nasilje nad književnim umjetničkim djelima postavljajući taj čudovišni ideal doslovnosti u prevođenju, a nema goreg od tzv. doslovnog prijevoda. Pod doslovnim prijevodima misli se na strogo prenošenje značenja/sadržaja djela, u domenu leksike, riječ-za-riječ. Pri tome se i sam pojam doslovnosti prometnuo u falsifikat jer se odnosi samo na jedan aspekt umjetničkog djela – kao da ono može opstajati, *kao umjetničko djelo*, samo u jednome aspektu! Doslovnost u prevođenju književnih djela morala bi podrazumijevati optimalno vjerno prenošenje umjetničkog djela kao takvog, a to znači – samo tako može biti valjano! – *prenošenje njegovog sadržaja u njegovoj formi*. Kada “prevodilac” prenese neko književno djelo samo u njegovom “značenju” da bi, tobože, bio vjeran izvorniku, onda je on učinio besprizorno nasilje nad tim djelom: kao da je unio u svoj jezik i kulturu pticu kojoj je prije toga obrezao oba krila. Upravo tako, jer književno umjetničko djelo živi u svojoj formi i njegovo *značenje* nije sadržano samo u njegovoj leksici, već je značenje djela, *kao umjetnine*, sadržano u istovremenosti njegova sadržaja u njegovoj formi. Ovo važi za književnost općenito, a za pjesnička djela posebno. Naprosto je nevjerovatno kako to ne shvaćaju ljudi koji se bave bilo kakvom pismenošću, a naročito filolozi koji se bave orijentalno-islamskom književnošću i htjeli bi je prenijeti u svoj jezik i kulturu. Otuda je nesuvislo pitanje o prevodilačkoj “vjernosti” izvorniku postalo legitimno, ma kako to moglo zvučati paradoksalno.

orijentalista, preciznije: orijentalnih filologa, valja zaključiti kako je zaista nužno demaskirati to prevodilačko krivotvorenje znamenitih djela klasične književnosti na način koji dezavuiraju cijelu tu književnost. Anatema pripada i njihovim izdavačima – od Velike Britanije do Bosne i Hercegovine.¹⁵

Ova digresija o prevođenju temeljnih djela orijentalno-islamske kulture zaista je nužna jer je problem vrlo ozbiljan: iz jednog jezika i iz jedne kulture unose se unakažena najznačajnija djela te kulture, i to pod izgovorom, ili argumentom koji se, paradoksalno, predstavlja kao *vrlina*: doslovan prijevod, odnosno prijevod “vjeran” izvorniku. To je sudbina Rumijeve *Mesnevijske* u bosanskom jeziku – iako u Sarajevu postoji duga tradicija bavljenja *Mesnevijom* – ali i u engleskom, vjerovatno i u mnogim drugim jezicima. Valjalo bi to ispitati.

Forma mesnevijske ima jednu poetičku specifičnost koju valja dovesti u vezu i s ovim prevoditeljskim ogrješenjima. Naime, u poetici klasične književnosti na orijentalno-islamskim jezicima mesnevijska je veliko dostignuće, između ostaloga u tome što ona izražava u stihu ono što se obično izražava u prozi (priče, anegdote, raznovrsne parabole i td.). Ona je suštinski pripovjedna, ali se njena naracija razvija u strogo utvrđenoj poetskoj formi. U domenu poetike – to je njena bit, ono što je čini osobenom formom, i upravo ta forma (koja nikada nije izdvojiva iz umjetničkog djela, jer njenim izdvajanjem djelo prestaje biti to što jest) snažno participira u recepciji mesnevijskog narativa. Njen sadržaj ima primarni zadatak da pouči u vjeri (u sufijском vjerovanju, dakako) i u drugim aspektima života pojedinca i zajednice, pa bi se mesnevijska – u skladu s tim, u jednom širokom kontekstu – mogla svrstati u *adab*, u značenju moralno-didaktičke literature. Na drugoj strani, i na to sam ranije ukazao, ona je tematski kompozitna poput politematske kaside, što znači da istovremeno ima kultivirano pamćenje tradicije, ali i potrebu da se poetički osvježava.¹⁶

¹⁵ Rijetki su prevodioci koji su nastojali prenijeti i odlike forme *djēlā* iz klasične književnosti, posebno su rijetki na prostorima bivše Jugoslavije. Među njima su i neki prevodilački radovi Fehima Bajraktarevića i Darka Tanaskovića (mada oni nisu jedini): to je razlog zašto sam se odlučio za uključivanje njihovih prepjeva u ovome svom radu o *Mesnevijskoj*.

¹⁶ Budući da sam svjestan poetičkih osobenosti – dakle, i vrijednosti – *djēlā* u klasičnoj književnosti, na jednoj strani, i njihovih pretežno neprihvatljivih prijevoda od strane mnogih filologa, na drugoj strani, ponudio sam u bosanskom jeziku prijevod/prepjev

Towards the Poetics of *Masnavi*

Esad Duraković

Summary

Classical literature in oriental-Islamic languages belongs to a unique poetic system, even though it was created by various peoples with different experiences of literary traditions. The form of *Masnavi* is one of the most important forms in the entire oriental-Islamic literature. Literature historians believe that this form is originally Iranian, and it is a fact that the Iranians made their best works in this literary form. But, a careful poetological analysis, or investigating the form morphology, shows that *Masnavi* as a form excellently poetically communicates with experiences of literature in oriental-Islamic languages as a whole, in which it tremendously moves the borders of such experiences. The most famous work in that form is Rumi's *Masnavi*, to which special attention is given in this paper, but from the point of view of poetology that explains the poetic position of poetology of *Masnavi* in the vast literary tradition. At the same time, this method determines complementary possibilities of *Masnavi* as such in the domain of the religious and literary expression. Also, such approach casts a new light onto famous Rumi's very strict reviews about poetry in general.

temeljnih djela orijentalno-islamske klasike: prijevod *Kur'ana* (Sarajevo, 2004), *Hiljadu i jedne noći* (Sarajevo, 1999), te *Muallaqa* (Sarajevo, 2004). U svim tim radovima nastojao sam istaknuti, u skladu sa svojim mogućnostima, upravo ono što su ostavljali postrani drugi prijevodi: estetske vrijednosti izvornih tekstova.